

ному или двум обучаемым прочитать написанное, а проверить работы учащихся дома.

Основным в организации контроля является обеспечение органичного вхождения его во все сферы процесса обучения, т.е., придание контролю наблюдательного характера. Только в этом случае будут реализованы свойственные контролю коммуникативно-обучающие возможности.

Отсюда вытекают следующие **правила-требования**, которыми следует неукоснительно руководствоваться при проведении контроля:

1. Контроль должен носить регулярный характер.

2. Контроль должен охватывать максимальное количество учащихся за единицу времени. Поэтому в каждом отдельном случае он не должен занимать много

времени.

3. Объём контролируемого материала должен быть небольшим, но репрезентативным, чтобы по степени его усвоения, владения им учащимися можно было судить, приобрели ли они необходимые навыки и умения.

4. Так как обучение и контроль органично связаны, при проведении контроля следует отталкиваться от конкретных задач урока.

Проблема контроля постоянно привлекает к себе внимание учителей и методистов, так как в нём кроются разнообразные и далеко не исчерпанные возможности воспитывающего обучения. Проводя контроль, необходимо приучать обучаемых к мысли, что они выполняют задание потому, что таково условие успешного участия в общей работе на уроке.

Литература

4. Елухина Н.В., Тихомирова Е. В. Контроль устного неофициального общения на иностранном языке. // Иностранный язык в школе. –Москва: 1998. №2
2. Хамидов И.Э. Современная методика обучения иностранным языкам. Пособие для учителя. – Самарканд: СамГИИЯ. 2014.
1. Каримова О.М. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. –Т.: «Ўқитувчи», 2016.
5. Клычникова З. И. Психологические основы обучения чтению на иностранном языке. –Москва: 1983.
6. Рахманова Р.К. Вопросы теории контроля в обучении иностранным языкам // Илм сарчашмалари. Ургенчский государственный университет. 2009. № 2.
3. Чариев К.У. Объекты, уровни и приёмы контроля. // УзМУ хабарлари, № 4 2000.

Мақолада муаллиф чет тилини ўқитишда қўлланиладиган назорат усуллари таҳлил қилинган, уларнинг камчиликларини кўрсатишга ҳаракат қилади ва аралаш назорат усули энг мақбул усул деган хулосага келади.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

В статье автор предпринимает попытку анализа форм контроля навыков и умений обучаемых при преподавании иностранных языков, указывая на преимущества и недостатки тех или иных форм. Она приходит к выводу о целесообразности комбинирования форм контроля.

SUMMARY

The author attempts to analyze the forms of control of habits and skills in teaching foreign languages, pointing to the advantages and disadvantages of those forms. She concludes that the combination of the forms of control is feasible.

БОЛАЛАРДА ТОРТИНЧОҚЛИК ҲИССИНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ ВА УНИНГ ОИЛА МУҲИТИ ТАЪСИРИДА КОРРЕКЦИЯЛАШ

Р.С.Раззақова - катта ўқитувчи

М.Б.Сайдмуратова – ўқитувчи

Урганч давлат университети

Таянч сўзлар: тортинчоқлик, мақсад, вазият, усул, кичик мактаб ёши, индивидуал хусусиятлар, сабаб, коррекция, профилактика.

Ключевые слова: стеснительность, цель, ситуация, метод, начальный школьный возраст, индивидуальные способности, причина, коррекция, профилактика.

Key words: shyness, aim, situation, method, primary-school age, individual abilities, cause, correction, preventive maintenance.

Маълумки, оилада вояга етатган фарзандларнинг таълим тарбияси ва шахсини шакллантириш, ишларини тўғри йўлга қўйиш учун аввало, инсоннинг гўдақлик чоғиданок унинг ўсиб, улғайиб бориши жараёнидаги ўзига хос сир-асрорлари, ривожланишининг айрим умумий қонуниятларини ота-оналар билишлари керак. Дунёга келган гўдак, унинг атрофидаги одамлар ва олам учун тўлиқ тобе ва боғлиқ бўлади. Унинг ота-онаси учун хулқ-атвори оддий ва тушунарли бўлиб туюлса-да, вақт ўтиши ҳамда бола улғайиши билан унинг ички олами ўзга кўзлардан холи, хулқ-атвори эса ноаниқ ва тушунарсиз бўла бошлайди

Болаларда тортинчоқлик ҳисси намоён бўлишида оила муҳитининг бевосита таъсири мавжуд, айнан ота ва она дастлабки ижтимоий кўникмаларни бола онгига сингдирувчи, унинг иродасини чархловчи инсонлардир. Оиланинг тўлиқ бўлиши, яъни унда ҳам ота, ҳам онанинг тинч-тотувликда яшашлари ва унда нормал инсоний муносабатлар, соғлом маънавий муҳитнинг мавжудлиги боланинг ҳар томонлама яхши ривожланиши, соғлом, ақлли, кучли ирода соҳиби бўлиб етишига имкон беради.

Шунингдек, оилада бу даврда тортинчоқликнинг юзага келишида ота-она томонидан фарзандга ўта каттикқўллик билан муносабатда бўлиши,

беэтиборсизликлари, фарзанди билан тўғри муомаланинг ўрнатилмаганлиги ҳам сабаб бўлади. Биз биламизки, ота-она ва фарзанд ўртасидаги мулоқот аҳамиятли ҳисобланади, агар ота-она бола билан мулоқотга киришганда, ота-она қўполлик кўрсатса, улар орасидаги девор, тўсиқ пайдо бўлишига олиб келади. Бундан ташқари боланинг уятчанлиги фақатгина бир чеккада ўтиришда, ҳеч ким билан мулоқотга киришмасликда, итоаткор бўлишдагина эмас, балки хатоларга йўл қўйиш оқибатида қайсарлик, ўжарлик кучаяди.

Бу фақат улар ўртасида деворнинг ўсишига эмас, балки боланинг хатти-ҳаракати ота-онанинг ғашини келтириши мумкин. Боланинг мулоқот кўникмаларининг яхши ривожланмаслигининг айрим сабаблари мавжуд бўлиб, булар:

- Оилада болага мутлақо қарама-қарши талаблар қўйилиши;

- Эркалаш, рағбатлантириш ва юпатиш ҳолатлари камлиги ва бу ҳолатдан болани бирдан танкид қилишга ўтиш ҳолатлари;

- Болалар тез-тез танбех қилиб турилиши, бунда боланинг нотўғри хатти-ҳаракати эмас, балки шахси кўпроқ танкид қилинади;

- Фарзандининг саволлари жавобсиз қолдирилиши;

- Боланинг аввалги муваффақиятсизликлари кўп эса олиниши;

- Ота-она томонидан фарзандга кўпол ва қаттиқ оҳангда гапирилиши;

Фарзандга нисбатан ишончсизликнинг намоён қилиниши ва бошқа кўпгина сабаблар кичик мактаб ёшидаги болаларда тортинчоқликнинг келиб чиқишига олиб келади [1].

Болаларда турли хил ёш даврида тортинчоқлик вазият билан боғлиқ ва бирор юмш юзасидан бўладиган мулоқотда кўпроқ вазиятдан ташқаридаги ва билишга йўналтирилган мулоқотда эса камроқ даражада намоён бўлади. Бирок етти ёшга келиб мулоқотнинг барча шаклларида болалар тортинчоқлигининг намоён бўлиши даражаси деярли тенглашиб қолади. Умуман, мисол учун тўрт ёшда мулоқотнинг фақат маълум турларида тортинчоқликни намоён этган болалар тўрт-беш ёшдан кейин унинг барча шаклларида бундай хусусияти билан ажралиб туриши тасдиқланмоқда. Ўсмирлик даврида тортинчоқлик хусусияти кўпроқ намоён бўлади. Одатда у нохуш ташвишлар комплекси билан боғлиқ бўлиб ўсмир шахсининг тўлақонли шаклланишига ҳалақит беради. Кўпчилик тортинчоқ ўсмирлардаги бу хусусият яна кўп йиллар уни тарқ етмайди. Тортинчоқ инсон учун оила куриш, карьера режалаштириш жуда қийинчилик билан ҳал этиладиган масалалардир.

Тортинчоқ болалар таълим-тарбиясида уларнинг ана шу индивидуал хусусиятларига катта эътибор бериш керак. Тортинчоқлик баъзан бола катта бўлган сари ўтиб кетадиган ҳолат ҳисобланади.

Лекин бундай бахтли ҳодиса ҳамма вақт ҳам содир бўлавермайди. Кўпчилик болаларга тортинчоқликни йўқотиш учун катталар ёрдами жуда зарур бўлади [1].

Тортинчоқликни бартараф этишга йўналтирилган иш ўзаро келишилган, доимий чидам билан ва эҳтиёт бўлган ҳолда амалга оширилиши зарур.

Бу борада қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

- болага ўзини ўзи ижобий тарбиялаш имконини яратиб бериш;

- боланинг ўзи ҳақида ёмон ўйлашига йўл қўймаслик;

- аввало ўзингиз фарзандингиз ҳақида ёмон гапирилишига йўл қўймаслигингиз;

- бола ҳаммага ўхшаган бўлиши керак эмас, балки у ўзига хос бўлиши керак принципига амал қилишингиз лозим.

Унутманг кишининг ўзига нисбатан нафрати унинг ҳаёти мазмунининг йўқолишига сабаб бўлиши мумкин. В.Леви россия психотерапевти ва психологи фикрига кўра, киши ўзини яхши кўриши, бошқалар билан таққосламаслиги, ўзини баҳоламаслиги кераклигини тавсия этади, чунки ҳар бир инсон ўзига хос тарзда индивидуалдир ва у ўзини инъом деб қабул қилиши керак.

Оилада бир неча фарзанд бўлса бир хил муҳитда уларнинг ҳаммаси ҳам тортинчоқ бўлавермайди. Кўп ҳолатларда тортинчоқлик асосан тўнғич фарзандларга хос бўлади. Ф.Зимбардо бу ҳолатни қуйидагича изоҳлайди. Ота-оналар фарзанд дунёга келиши ва уни катта қилиш жараёнида максимал даражадаги хавотирланишлари асосан тўнғич фарзанд билан боғлиқ бўлади. Иккинчи фарзанд туғилганида уларда бирмунча тинчланиш вужудга келган бўлиб, болага нисбатан чекловлар нисбатан камайдир. Шунингдек, кичик фарзанд куч ва ҳаракатда тўнғич фарзанддан ўта олмаслигини англаган ҳолда юзага келган турли вазиятлар ва муаммоларни ечиш ва мулоқотга киришишнинг соф психологик йўллари кидиради. У шунчаки мулоқотга киришиш, келишув, бирлашув, таъсир ўтказиш йўллари ўрганишга мажбур

бўлади. Тиббиёт психологияси бўйича мутахассис, доктор Люсиль Форернинг таъкидлашича, инсон нерв тизимининг пластиклиги тўнғич фарзандларнинг оиладаги шахслараро муносабатларнинг бола учун етарли бўлмаслиги ва бу муносабатлар орқали қондирилиш мумкин бўлган психологик эҳтиёжларнинг етарли даражада қондирилмаслиги билан боғлиқ бўлади. Тўнғич фарзандлар оиладаги. ундан кичик бўлган иккинчи ва учинчи ёки ягона фарзандларга нисбатан кўпроқ қўллаб-қувватланишга ва макталишига эҳтиёж сезади. Шу эҳтиёжнинг қондирилмаслиги тўнғич фарзандда тортинчоқлик, ўзига паст баҳо бериш каби хусусиятларнинг шаклланишига сабаб бўлади. Бундай болалар тез хафа бўлиб қоладиган, ҳиссиётга берилувчан, аразчан бўладилар. Шунинг учун ҳам уларга нисбатан муносабатда юмшоқлик, илиқлик ва қўллаб-қувватлаш бўлиши зарур.

Айрим ота-оналарнинг фикрига кўра, тортинчоқлик бу ижобий сифат ҳисобланиб, ахлоқ нормаларига мос келадиган сифатдир. Улар тортинчоқлик хатти-ҳаракатлардаги оғишиш эканлигига жиддий эътибор қаратмайдилар. Хатто уларга боладаги тортинчоқликни бартараф этиш зарурлиги ҳақида фикр билдирилганида ҳам "Одобли камтар бола бўлиб ўсгани яхши" -деб жавоб қайтардилар. Баъзан ота-оналар камтарлик ва тортинчоқликни бир хил хусусият деб ҳисоблайдилар. Аслида бу икки хил хусусият мутлақо бир хил эмас. Тортинчоқлик шахсга ўзини тўла намоён этишида ва ўз шахс хусусиятларини тўла татбиқ этишларида ва турли фаолиятларда муваффақиятга эришишда ҳалақит беради. Бу ҳолда тортинчоқлик коррекция қилиниши лозим. Агар киши онгли равишда, ўзи хоҳлаб тортинчоқликни танласа ва бу унинг ҳаётий мақсадларига эришишига ҳалақит бермаса, бу ҳолатда тортинчоқлик камчилик эмас, балки минимал тарздаги ижтимоий контактлардан иборат бўлган оддий ҳаёт тарзи ҳисобланади.

Тортинчоқликнинг пойдевори албатта болаликда қўйилади. Ҳаммадан ҳам кўра кўпроқ мактаб ўқувчилари орасида тарқалган бўлиб, лекин бу дегани унга фақат болалар йўлкадилар дегани эмас. Катта ёшдаги аҳолининг салмоқли қисмида "ҳам тортинчоқликни учратиш мумкин ва ўзларининг ҳаётлари давомида ҳам ундан кутула олмайдилар.

Ўсмир ёшда тортинчоқлик ўғил болаларга нисбатан кўпроқ киз болаларда кузатилади, чунки қизларда ўғил болаларга қараганда кўпроқ ташқи физиологик ўзгаришларнинг намоён бўлиши, ташқи ўзгаришларидан ноқулайликни ҳис этиши, тортиниши, уялиши, мактабда одобли, ҳаётда уятчан, андишали бўлиш, ижобий хулқи билан кўзга яқин бўлиш ҳамда қарама-қарши жинс вакиллари учун жозибабали бўлиб кўриниш истаги устунроқ.

Аввало киз болалардаги бу хусусиятларни ота-оналар оилада шакллантиришга ҳаракат қиладилар. Лекин бу, ҳамма жамиятда ҳам албатта аёллар эркаклардан кўра кўпроқ тортинчоқ бўладилар дегани эмас, бу мутаносиблик мамлакат ҳамда жамиятнинг маданий қатламига қараб ўзгариши мумкин.

Кўпчилик болаларга тортинчоқликни йўқотиш учун катталар ёрдами жуда зарур бўлади. Тортинчоқликни бартараф этишга йўналтирилган иш ўзаро келишилган, доимий, чидам билан ва эҳтиёт бўлган ҳолда амалга оширилиши зарур. Айниқса, бу борада кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда ўқитувчи идеал деб ҳисоблангани учун уларнинг таъсир кучи баланд бўлади.

Тортинчоқ инсонлар доимий равишда ўзларини бошқалардан таққослайдилар ва кўпроқ ўз камчиликларига эътиборларини қаратадилар, улардан

азият чекадилар. Тортинчоқлар атрофдагилардан салбий баҳо олишдан доимо хавотир олади. Тортинчоқ инсонларда социофобия вужудга келиши эҳтимолли мавжуд.

Агар камтарлик баъзан ижобий сифат ҳисобланса, у жамиятда ўзини тута олмаслик, бошқара олмаслик, безбетликка қарама қарши равишда ўзига ишонмасликка асосланилади. Айнан бу икки фарқни ажрата олмаслик баъзан

боладаги тортинчоқликни коррекция қилиш зарурияти йўқ, деб ҳисобланишига сабаб бўлади. Чунки улар тортинчоқликни йўқотилиши манманликни юзага келишига сабаб бўлади деб ҳисоблайдилар. Тортинчоқликни камайтириш ёки ривожлантириш қиз ва ўғил болалар орасида турлича аҳамиятга эга.

Тортинчоқликнинг юқори даражаси бола психик ривожланишидаги қуйидаги салбий ҳолатларга сабаб бўлиши мумкин:

- тортинчоқлик боланинг ижтимоий изоляциясига, яккаланишига олиб келади;
- бола яхши ривожланмаган ижтимоий таъсирлашув кўникмалари сабабли ўзаро муносабатлардаги стресс вазиятларида салбий кечинмаларга нисбатан таъсирчан бўлиб қолади;
- бола ўзаро ишончга асосланган мулоқот тажрибасини эгаллаши қийинлашади;
- бошқалар боланинг ижобий хусусиятларига юқори баҳо бериши учун имконият пасаяди;
- бола ўз фикрларини билдиришга ҳамда ўзининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қийналади;

Тортинчоқлик билан одатда ёнма-ён. ривожланмаган ёлғизлик ҳисси, хавотирланиш, депрессия боланинг диққат эътибори ўз шахси ва ҳулқ-атворида янада қаттиқроқ жамланишига ҳамда ички биқиклик даражаси ортиб кетишига олиб келади.

Ўқув фаолияти кичик мактаб ёшида етакчи фаолият бўлгани учун эса ундаги носозлик боланинг умумий психик ривожланишида жиддий салбий асорат қолдиради. Шунинг учун мактабга болаларни психологик тайёрлашда психологлар, ота-оналар ва тарбиячилар боланинг тортинчоқлик сифатини коррекциялаш масаласига алоҳида эътибор қаратиши тавсия қилинади.

Болалар билан тўғри мулоқот кўникмаларини шакллантиришда, болаларда атрофдаги одамларга нисбатан қизиқишни уйғотиш, катталар, яъни ота-онаси билан биргаликда ўқитувчи ва тарбиячилари ҳам боланинг мулоқотга киришувчанлигини ривожлантириш учун ҳамкорликда ҳаракат қилишлари айни муддао бўлади.

Катталар томонидан бола бажара олмайдиган вазифалар тез-тез юклатилишлари оқибатида, ҳеч қандай вазифани бажара олмаётганлиги туфайли болада кўрқув ҳисси пайдо бўлади ва бунинг эвазига жазоланиш ҳолатлари учрайди. Бу ҳолатлар эса, болада ўз кучига нисбатан ишончнинг йўқолишига

олиб келади. Агар сиз унга доимий равишда, дангасалигини, паст баҳолашга ўқишини, сизнинг ишончингизни оқлай олмаётганини, унинг у ёки бу фаолият билан шуғулланганда норозилик оҳангида гапириб борсангиз ва сиз томондан болага нисбатан ҳеч қандай қўллаб-қувватлашлар имкони бўлмаса, охир оқибатда бола ўзини керакмас инсондек ҳис қила бошлайди.

Турли хил вазиятларда болага ишонган ҳолда у ёки бу вазифани мустақил бажаришга имкон яратинг. Арзимаган ҳодисалардан жанжал кўтариб, яқин қариндош ёки атрофдаги дўстлари орасида болангизга кўп танбех берманг, масалан: тенгдошлари билан мулоқотга кириша олмаётганда, дўст танлаётганда ва билмаган ҳолда бирон бир иш қилиб қўйса ва бошқа ҳодисаларда

уялтирманг. Болага катталар томонидан ортиқча талабчан бўлиш ва ўз айтганини қайсарлик билан қилдириш, бу фақатгина боланинг ўз-ўзига ишончининг сусайишига ва мустақил бўлишига тўсқинлик қилади.

Тортинчоқ болалар албатта ўз тенгдошлари билан мулоқотда бўлишлари керак, бу унинг ўзига ишончини оширишга ёрдам беради, Ота-оналарнинг вазифаси - болани бирор бир иш билан ёки дарслари билан ўта банд бўлмасликларини ва дўстлари билан мулоқотда бўлиб туришини назорат қилишлари керак [2].

Шунингдек, боланинг катталар томонидан рағбатлантирилиб турилиши, боланинг қобилиятларини, имкониятларини яхши томондан кўра билишга асосланади. Баъзи бир ҳолларда боланинг ўзини тутиши катталарга ёқмайди. Худди шу вақтда катталар болалар «бу хатти-ҳаракатни қўллаб-қувватламасада, лекин уни шахс сифатида ҳурмат қилишини» кўрсата олиши керак. Агар бола инсонлар орасида ўзини тута билмаса, у ҳолда катталар болага ёрдам бериб, бу ҳолни тушунтириши керак. Мухими, катталар болани қандай бўлса шундайлигича қабул қилишини ўрганмоғи, унинг ютуқ ва камчиликларини имо-ишораларини, товуш оҳангини ҳисобга олиши керак.

Хулоса қилсак, болани психологик жиҳатдан қўллаб-қувватлаш учун катталар болани «мен» концепциясини ривожлантирувчи ва унинг ҳиссиётларига айнан мос сўзларни ишлатиши керак. Кун мобайнида катталар болада ўзининг кераклигини ҳис қилиш туйғусини уйғотиш имконига жуда кўп эга бўладилар. Бунинг биринчи йўли боланинг натижаларидан ва ҳаракатларидан сизда қониқтириш ҳиссини намоён этишдир. Иккинчи бир йўли эса - болани ҳар хил муаммоларни ўзи ҳал қилишга ўргатишдир.

Буларнинг ҳаммасига болага «мен сенга ишонаман», «буни сен қила оласан» каби фикрларни сингдириш орқали эришиш мумкин. Натижада болада аввало ўзига, сизга ва атрофдагиларга нисбатан ишончи пайдо бўлади.

Адабиётлар

1. Ғозиев Э. Психология муаммолари. -Т.: "Иқтисодиёт университети" 1999.
2. Я работаю психологом... Опыт, мышления, советы. /Под ред. И.В.Дубровиной. – М.: ТЦ «Сфера», 1999.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада болаларда учрайдиган тортинчоқлик турлари, мавжуд тортинчоқликнинг ижобий ва салбий томонлари ва уни бартараф этиш усуллари ҳамда коррекция қилиш йўллари ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются виды стеснительности, позитивные и негативные стороны стеснительности у детей, а также методы её коррекции.

SUMMARY

The article is devoted to the study of kinds of shyness positive and negative features of children's shyness and methods of preventing them, their correction.